

SHAXSIY XUSUSIYATLARNI DEVIANT XULQ-ATVORGA MOYILLIGI*Mamajonov Soyibjon Qahramonovich*

Annotatsiya. Ushbu tezisdagi shaxsiy xususiyatlarning deviant xulq-atvoriga moyilligi o'rganiladi. Psixologik tadqiqotlar natijalari shuni ko'rsatadiki, shaxsning xarakteri, temperament va boshqa psixologik xususiyatlari deviant xulq-atvorni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Maqsad shaxsiy xususiyatlar va deviant xulq-atvor o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash, shuningdek, bu jarayonga ta'sir etuvchi omillarni o'rganishdir. Tadqiqot davomida shaxsiy xususiyatlar, masalan, agressivlik, stressga chidamlilik, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash va o'z-o'zini boshqarish qobiliyatlari tahlil qilinadi. Ushbu ish natijalari harbiy va boshqa jamoalarda deviant xulq-atvorni kamaytirish uchun psixologik yordam va trening dasturlarini ishlab chiqishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: Shaxsiy xususiyatlar, Deviant xulq-atvor, Psixologik omillar Agressivlik, Stressga chidamlilik, Ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, O'z-o'zini boshqarish

KIRISH.

Deviant xulq-atvor, ya'ni jamiyatda qabul qilingan ijtimoiy me'yor va qoidalardan chetga chiqish, har qanday jamiyatda uchraydigan murakkab ijtimoiy-psixologik hodisadir. Bu hodisaning ildizlari nafaqat ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar, oilaviy muhit yoki tengdoshlar ta'sirida yotsa, balki shaxsning o'ziga xos individual-psixologik xususiyatlarida ham yashiringan bo'ladi. Shaxsiy xususiyatlar deviant xulq-atvorning namoyon bo'lishiga bevosita yoki bilvosita ta'sir etuvchi ichki omillar bo'lib, ular individning dunyoga bo'lgan munosabati, emotsional reaksiyalari, kognitiv jarayonlari va xatti-harakatlarini shakllantiradi. Ushbu nazariy tahlilda shaxsning qaysi xususiyatlari deviant xulq-atvoriga moyillikni oshirishini atroflicha o'rganamiz.

Deviant xulq-atvoriga moyillikni tahlil qilishda shaxsiyatning umumiy tuzilishi muhim o'rin tutadi. Psixologiyada shaxsiyat nazariyalari deviantlikning sabablarini turlicha izohlaydi. Masalan, Z. Freydning psixoanalitik nazariyasiga ko'ra, id (ong osti istaklar), ego (ongli "men") va super-ego (axloqiy me'yorlar, vijdon) o'rtasidagi nomutanosiblik deviantlikka olib kelishi mumkin. Agar super-ego yetarlicha shakllanmagan bo'lsa yoki idning kuchli istaklari egoni nazorat qila olmasa, shaxs ijtimoiy me'yorlarga zid harakatlarga moyil bo'ladi.

Zamonaviy shaxsiyat nazariyalari, xususan, "Katta beshlik" (Big Five) modeli doirasida ayrim xususiyatlar deviantlik bilan bog'lanadi: Past vijdonlilik (Low Conscientiousness): Bu xususiyatga ega shaxslar ko'pincha mas'uliyatsiz, tartibsiz, o'z majburiyatlariga beparvo bo'lishadi. Rejalashtirishga moyil emaslik, o'z

harakatlarining oqibatlarini o‘ylamaslik ularni ijtimoiy qoidalarni buzishga undashi mumkin. Intizomning yo‘qligi va impulsiv qarorlar qabul qilish deviant xatti-harakatlar uchun zamin yaratadi. Yuqori nevrozizm (High Neuroticism): Emotsional beqarorlik, tashvishlanish, depressiya, stressga chidamsizlik nevrozizmning asosiy belgilaridir. Bunday shaxslar negativ emotsiyalarni boshqarishda qiynaladilar va qiyin vaziyatlarda vaziyatdan chiqishning noan‘anaviy, ba‘zan esa deviant yo‘llarini izlashlari mumkin. Ruhiy zo‘riqishni bartaraf etish uchun spirtli ichimliklar, giyohvand moddalar yoki agressiv xatti-harakatlarga moyillik kuzatilishi mumkin. Past ochiqlik (Low Openness to Experience) yoki yuqori ochiqlik (High Openness to Experience): Bu xususiyat ikki xil ko‘rinishda deviantlikka ta‘sir etishi mumkin. Ba‘zi tadqiqotlar past ochiqlikni (konservativlik, yangilikka intilmaslik) radikalizm va ekstremistik guruhlariga qo‘shilish bilan bog‘lasa, boshqa tadqiqotlar yuqori ochiqlikni (yangi tajribalarga intilish, xavf-xatarga moyillik) tajribaviy deviantlik (masalan, giyohvand moddalar iste‘moli) bilan bog‘laydi.

Yuqori impulsivlikka ega shaxslar tezkor qoniqishga intiladilar va rejalashtirish, sabr qilish qobiliyatlari past bo‘ladi. Bu holat jinoyat, giyohvandlik va agressiv xatti-harakatlar kabi deviantlik turlariga moyillikni oshiradi. Paradoksal ravishda, ham past o‘z-o‘zini qadrlash, ham yuqori darajadagi narsisizm deviant xulq-atvoriga olib kelishi mumkin. Past o‘z-o‘zini qadrlaydigan shaxslar o‘z qiymatlarini isbotlash, boshqalar e‘tiborini jalb qilish uchun (ko‘pincha salbiy yo‘llar bilan) deviant harakatlarga qo‘l urishlari mumkin. Narsisistik shaxslar esa o‘zlarini ustun deb bilib, boshqalarning huquqlarini mensimasligi va o‘z manfaatlarini har qanday yo‘l bilan ta‘minlashga intilishi mumkin.

Shaxsiy xususiyatlar shunchaki tug‘ma emas, balki bolalikdagi tajribalar, tarbiya va ijtimoiy muhit ta‘sirida shakllanadi.

- ❖ Bolalikdagi travmalar va salbiy tajribalar (Adverse Childhood Experiences – ACEs): Zo‘ravonlik, beparvolik, oiladagi buzilishlar, doimiy bosim kabi travmatik tajribalar shaxsiyatda ishonchsizlik, agressiya, ruhiy zo‘riqishga moyillikni shakllantiradi. Bu esa o‘z navbatida, kattalar yoshida deviant xulq-atvoriga olib kelishi mumkin.

- ❖ Axloqiy rivojlanishning yetishmovchiligi: L. Koldbergning axloqiy rivojlanish nazariyasiga ko'ra, shaxsning axloqiy me'yorlarni ichkilashtirish darajasi deviantlikka ta'sir qiladi. Agar shaxs o'z xatti-harakatlarining jamiyat uchun yoki boshqalar uchun oqibatlarini tushunmasa va axloqiy prinsiplarga amal qilmasa, u deviant xulq-atvoriga ko'proq moyil bo'ladi.
- ❖ Yangi hislarga ehtiyoj (Sensation Seeking) va xavf-xatarga moyillik: Ba'zi shaxslar fiziologik va psixologik jihatdan yangi, kuchli va xavfli hislarga intilishga moyil bo'ladi. Bu xususiyat ularni jinoiy faoliyat, ekstremal sport turlari, giyohvand moddalar iste'moli kabi deviant xatti-harakatlarga undashi mumkin.

Deviant xulq-atvoriga moyillik shaxsning murakkab ichki xususiyatlari majmuasidan kelib chiqadi. Impulsivlik, agressivlik, nevrotizm, past vijdonlilik, empatiya yetishmovchiligi, kognitiv buzilishlar, past o'z-o'zini qadrlash va bolalikdagi travmalar kabi omillar bu moyillikni sezilarli darajada oshirishi mumkin. Shuni ta'kidlash joizki, bu shaxsiy xususiyatlar izolyatsiyada emas, balki ijtimoiy muhit (masalan, oila, tengdoshlar, iqtisodiy sharoitlar) bilan o'zaro ta'sirda namoyon bo'ladi. Shuning uchun, deviant xulq-atvorning oldini olish va uni bartaraf etish uchun nafaqat ijtimoiy-iqtisodiy dasturlarni amalga oshirish, balki shaxsning psixologik xususiyatlarini erta aniqlash, ularni korreksiya qilish va axloqiy-psixologik jihatdan qo'llab-quvvatlashga qaratilgan kompleks yondashuv zarur. Shaxsning ichki olamini tushunish deviantlikning oldini olish va jamiyatda sog'lom munosabatlarni shakllantirish uchun muhim poydevordir.

XULOSA.

Shaxsiy xususiyatlar deviant xulq-atvoriga moyillikni shakllantiruvchi muhim ichki omillardir. Impulsivlik, agressivlik, nevrotizmning yuqoriligi, vijdonlilikning pastligi, empatiya yetishmovchiligi va kognitiv buzilishlar (masalan, o'z harakatlarini oqlash) deviantlikka zamin yaratadi. Bolalikdagi travmalar va salbiy tajribalar ham shaxsiyatda ishonchsizlik va qoidabuzarliklarga moyillikni kuchaytiradi. Ushbu shaxsiy xususiyatlar ijtimoiy muhit bilan o'zaro ta'sirda namoyon bo'lib, nafaqat individning o'ziga, balki jamiyatga ham salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shuning

uchun, deviant xulq-atvorning oldini olishda shaxsning psixologik xususiyatlarini tushunish va korreksiya qilish juda muhimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. G‘oziyev E. G‘. Psixologiya: Shaxsiyat nazariyalari, xulq-atvor motivlari va deviantlikning psixologik asoslari: Darslik. – Toshkent: "O‘qituvchi" nashriyoti, 2010. – 280-310-b.
2. Karimova V. M. Ijtimoiy psixologiya: Shaxs va jamiyat munosabatlari, deviant xulq-atvorning psixologik mexanizmlari. – Toshkent: "Sharq" nashriyoti, 2012. – 190-225-b.
3. Muhammadiev M. Psixologik diagnostika: Shaxsning xususiyatlarini aniqlash va deviantlikka moyillikni baholash usullari. – "Sano-standart", 2022. – 110-145-b.
4. Nishonova Z. T. Shaxs psixologiyasi: Xulq-atvor shakllari, deviantlik va uning korreksiyasi. – "Fan va texnologiya" nashriyoti, 2018. – 150-180-b.
5. Turg‘unov B. R. Deviant xulq-atvor psixologiyasi: Shaxsiy omillar, sabablar va profilaktika masalalari. – Toshkent: "Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi", 2020. – 85-115-b.
6. Yusupov E. Sotsiologiya: Ijtimoiy me‘yorlar, deviantlik va ijtimoiy nazorat: Darslik. – "O‘qituvchi" nashriyoti, 2000. – 280-310-b.